

Johanne
A. van Archem

Roman

Zwarte zomer

Johanne A. van Archem

Zwarte zomer

Uitgeverij Zomer & Keuning

Van Johanne A. van Archem verschenen eerder o.a. bij Uitgeverij
Zomer & Keuning

De trein van 12:10

Schaduwland

Over de streep

Het ging niet voorbij

Jaren van onzekerheid

ISBN 9789401906388

ISBN e-book 9789401906395

NUR 344

© 2016 Uitgeverij Zomer & Keuning
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht

Omslagontwerp Liesbeth Thomas, t4design

www.romanserie.nl

Alle rechten voorbehouden

I

Loes Bortink haalde diep adem en wachtte een ogenblik voor ze op de derde deur in de lange gang tikte. Ze zag ertegen op om over de drempel te stappen.

Ze was nog maar enkele weken aan het werk in dit tehuis voor bejaarde mensen. Ze had een nieuwe baan, een nieuw onderkomen, ze was weg uit het ouderlijk huis. Het beviel haar, ze kon niet anders zeggen. Vader en moeder Bortink uit Enschede hadden hun dochter gelaten naar Deventer zien vertrekken. Het zat erin, zeiden ze zuchtend. Dochter Loes was al lang en breed meerderjarig en ze was toe aan een nieuwe stap in haar leven, na de enerverende jaren die achter haar lagen: de oorlogsjaren.

Haar jongere zus Wilma was onlangs getrouwd, na een verkeringsstijd van enkele jaren. Een jongeman uit het westen van het land was de uitverkorene, zoals vader Fredrik enigszins plechtig kon zeggen. De jongeman was vlak voor de oorlog in Hengelo komen wonen en in het laatste oorlogsjaar ondergedoken in Enschede, toen de mannen werden opgeroepen voor verplicht werken in Duitsland. Hij had een onderkomen gevonden bij de burens en zag Wilma regelmatig.

‘Ja, zo is het gekomen,’ verzuchtte haar vader. ‘De natuur roept, zullen wij maar zeggen. Dat hou je niet tegen.’

Het was een eenvoudige bruiloft geworden, want er was, nu bijna twee jaar na de bevrijding, nog weinig overdaad aanwezig in Nederland, al straalden bruid en bruidegom van geluk. Alle etenswaren en goederen waren nog op de bon en lang niet alles was voldoende te verkrijgen.

Tja, het was niet altijd de oudste die het eerst trouwde. Loes had geen verkering, geen vriend, zoals ze het tegenwoordig pleegden te noemen. In die dolle dagen na de bevrijding was zij zo veel mogelijk keurig thuisgebleven, tot genoegen van haar ouders.

Nee, geen Engelsman of Canadees voor Loes. ‘Dat rijmt niet,’ zei moeder Coba met een olijke blik naar het liedje: *Trees heeft een Canadees*. Coba was er blij om. Hoeveel meisjes waren niet tot de ontdekking gekomen dat onbezonnenheid tijdens het mooie bevrijdingsfeest uitliep op jarenlang verdriet en schande.

Ach, er was zo veel veranderd sinds de oorlog was afgelopen. Het leven begon weer ‘normaal’ te worden na de vijf jaren van bezetting en onderdrukking. Er waren weer goederen te verkrijgen, al waren ze duur en op de bon.

De familie had niet veel narigheid in de oorlog ondervonden, ook al werd Enschede zwaar getroffen door het oorlogsgeweld. Het huis was onbeschadigd gebleven. Ze woonden niet in het centrum van de stad, maar in een andere wijk, wat meer buitenaf.

Vader Fredrik had zich zo goed en zo kwaad als het ging door die donkere jaren heen geslagen. Hij was ondergedoken toen hij werd opgeroepen voor werken in Duitsland, net als zo velen. Werken in Duitsland vertikte hij, zei hij zonder aarzelen. Hij had vijftieng jaar in Duitsland gewoond en was vlak voor de oorlog teruggekeerd naar Enschede. Lang geleden was hij naar Gronau gegaan, omdat er geen plaats meer was voor hem bij de textielfabriek in zijn geboorteplaats, een dorp op zo’n dertig kilometer afstand van Enschede. Hij was destijds een van de voor mannen geweest van een staking en dat was de fabrikant niet vergeten.

Fredrik had nooit een hekel gehad aan werken in Duitsland, maar hij ging niet terug als hij daartoe werd gedwongen door de bezetter, zei hij.

Hij dook onder bij een kennis buiten de stad. Daar werkte hij op het land en op de boerderij, en hij had nooit een mof gezien in al die maanden van 1944, beweerde hij later.

Moeder Coba redde zich wel, zoals iedereen zich redde.

Toen de bevrijding kwam, had ze nog drie handdoeken en vier theedoeken in de kast, zei ze met enige overdrijving. De rest was geruimd voor voedsel en andere noodzakelijke levensbehoeften.

Na die donkere jaren begonnen de fabrieken weer te draaien. Dochter Loes had vanaf haar veertiende gewerkt in die textielhallen, maar nu wilde ze toch een andere kant op. Niet meer in die benauwde fabriek.

‘Wat wil je dan?’ vroeg moeder Coba.

Loes wist dat heel goed, merkte haar moeder: ze wilde de verzorging in. Een opleiding tot verpleegster was misschien wat bezwaarlijk, ze was geen jonge meid meer van amper twintig,

maar er waren handen genoeg nodig in een tehuis voor bejaarden of langdurig zieken. Dat maakte haar niet zo veel uit.

Ze werd weldra aangenomen in Deventer in een bejaardenhuis.

Loes vond het leuk toeven in deze oude stad met haar smalle straten en haar mooie brink, al was de stad niet zonder schade door de oorlog gekomen. Met name was ze verrukt van de brede rivier de IJssel.

Ze wandelde graag door het centrum, vooral nu de winkels weer wat te bieden hadden. Het was allemaal nog wel aan de prijs, maar het was soms gezellig druk in de stad.

Ze was nog niet terug geweest in Enschede. De eerste drie weken werd ze geacht in Deventer te verblijven, wennen aan de nieuwe omgeving. Aan het eind van de week ging ze voor het eerst terug naar huis.

Loes kon uitzien naar aankomende vrijdag. Ze verlangde naar haar familie, naar haar pasgetrouwde zus Wilma en de ouwelui. Ja, ook een beetje naar de verdere familie, haar neef Gerrit en zijn vrouw Maaïke. Die woonden niet ver bij haar ouders vandaan, en ze ging weleens met Maaïke om. Zij had ook een rol gespeeld in Loes' keuze voor de verzorgingssector. Dat had zij vroeger zelf ook graag gewild, vertelde de jonge vrouw. Maar helaas, het was er niet van gekomen.

Neef Gerrit had een goed huwelijk gedaan, zei vader Fredrik met bewondering. Dat je vader geen geld had, kon je niet helpen, maar dat je schoonvader het niet had, was je eigen schuld, en dat had neef Gerrit goed begrepen, vond hij. Die was getrouwd met de dochter van zijn baas. Hij werkte bij de technische dienst van een textiel fabriek en zijn baas was erg op hem gesteld. Hoe hij het voor elkaar had gekregen om de dochter te veroveren, bleef een beetje raadselachtig, maar het was een feit dat Gerrit en Maaïke al een negental jaren getrouwd waren.

Coba en haar man Fredrik waren op de lange neef gesteld. Gerrit had gouden handjes. Toen zij en Fredrik in Enschede kwamen wonen, had Gerrit alle elektriciteit in hun nieuwe huis aangelegd. Als er iets was met dat soort geheimzinnige apparaten, werd Gerrit alsnog geroepen. Hij kwam altijd, opgeruimd en vro-

lijk, ook al had hij een druk leven met zijn gezin en zijn werk.

Zijn vrouw Maaïke werkte sinds kort in dezelfde modewinkel waar ze vroeger ook had gewerkt, en dat wekte enige verbazing. Waarom deed ze dat? Dat was toch niet nodig, ze had werk genoeg in huis. Maar Gerrit haalde zijn schouders op. ‘Ze hebben het haar dringend gevraagd en ze doet het graag,’ zei hij enkel. ‘En dan ga ik niet dwarsliggen. Oma past met plezier op de boys.’

Loes vond dat ergens wel grappig. Maaïke was geen doorsnee huisvrouw, had ze weleens opgemerkt. Het was een aardige meid, ook al kwam ze van een goeie familie.

‘Een aanwinst voor de familie,’ zei vader eens met de nodige spot.

‘Als wij dat maar zijn voor haar,’ zei Coba daarop.

Loes had haar wenkbrauwen gefronst. Rare opmerking, had ze toen gedacht. Waar slaat dat nou op? Er was niets aan te merken op de familie, daar had de moeder van vader Fredrik, oma Bortink, genoeg achterheen gezeten in vroeger dagen.

‘Als je bij oma Bortink door de beugel kon, had je geluk gehad,’ zei moeder Coba weleens. ‘Dat had ik blijkbaar, vraag me niet hoe het kon.’

Oma Bortink. Loes glimlachte triest.

Oma was er niet meer. Vlak voor de oorlog was ze overleden, ver in de tachtig. Ze had al jaren in huis gewoond bij haar jongste zoon, de vader van Gerrit, op een uurtje afstand van Enschede.

De dood van oma Bortink in het voorjaar van 1940 kwam voor iedereen hard aan, zowel voor de kinderen als voor de kleinkinderen. Oma was onmisbaar en leek het eeuwige leven te zullen krijgen. Maar na een korte ziekte was het onvermijdelijke toch gebeurd.

‘Ik ben tevreden, het leven was goed voor mij,’ zei ze nog en daarna zakte ze weg.

Oma was nog lang niet vergeten. Hoe vaak zei vader Fredrik niet: ‘Mijn moeder zou wel zeggen...’

Loes kon daarom glimlachen, ook zij miste oma nog steeds.

Dat schoot allemaal door haar heen terwijl ze op de deur klopte van kamer drie.

Hier woonden geen aardige mensen, hier woonden nare mensen, en dan overdreef ze niet. Ze waren bijna spreekwoordelijk vervelend, wist Loes al vanaf de eerste dag. Wat bezielde die mensen eigenlijk, had ze zich afgevraagd. Waarom waren ze zo onaangenaam? Ze woonden al voor de oorlog in dit tehuis en geen enkel lid van het personeel was op hen gesteld. Dat de oude mensen ook niet populair bij hun eigen familie waren, bleek wel uit het feit dat er slechts sporadisch bezoek voor hen kwam. Zelfs een geestelijke had het al opgegeven om regelmatig een bezoek af te leggen en kwam alleen bij hoge uitzondering. Met deze mensen kon je geen contacten onderhouden, vonden de collega's.

Het echtpaar was hoogbejaard en liet zich te pas en te onpas voorstaan op hun hoge afkomst. 'Vroeger wisten die arbeiders nog waar hun plaats was; de pet ging van het hoofd als ik langskwam. Toen wist iedereen nog hoe het hoorde,' placht de oude man op te merken. En hij was goedgehumt als hij zo praatte. Meestal zei hij geen stom woord, net zomin als zijn vrouw. Het personeel was te min om een woord tegen te zeggen, vonden ze, personeel was er om gecommandeerd te worden.

'Onzin,' zei het hoofd van de afdeling steevast als er weer eens werd geklaagd over het echtpaar en hun verregaande arrogantie. 'Dat vertellen ze misschien wel, maar als ze werkelijk van deftige afkomst waren, zouden ze niet in dit tehuis zitten. Hier zit gewoon Jan met de pet. En de verblijfskosten worden betaald door de gemeente, ook die van hen.'

Ze weigerden om in de grote zaal te komen eten, ze aten op hun kamer. 'Dat klootjesvolk had geen tafelmanieren,' vond mevrouw. De ergernis over de tafelmanieren van dat gewone volk was een aanslag op haar zenuwgestel, beweerde ze.

Ze weigerden koffie te drinken met andere bewoners, ze wensden koffie op hun kamer. Ze kwamen eigenlijk zelden van hun kamer af. Ook niet om eens een wandeling te maken in het park rondom het huis, terwijl ze nog redelijk ter been waren.

Merkwaardige mensen, die jaren geleden vanuit de omgeving van Enschede naar hier waren gekomen, vertelden collega's al de eerste dag toen Loes haar werk begon in het tehuis. En ze kreeg strikte orders mee hoe om te gaan met deze mensen.

Van Zuijlen, heette het echtpaar. En ze wensten te worden aangesproken met meneer en mevrouw. ‘Waag het niet om Van Zuijlen te zeggen tegen hem,’ adviseerde een collega. ‘Zoiets kun je wel doen tegen de andere bewoners, maar niet tegen hen.’

Loes was opmerkzaam geworden. Van Zuijlen? Zo heette Maaïke van neef Gerrit toch ook van haar meisjesnaam? Was het soms familie? Zei haar collega niet dat ze van Enschede kwamen?

Loes had de ouders van Maaïke meer dan eens ontmoet. Aardige mensen. Maaïkes vader was natuurlijk een heer, al liep hij vaak rond in een stofjas op zijn werk. Hij was chef van de technische dienst en Gerrit werkte onder hem als eerste monteur.

Was het familie? Welnee, dit soort mensen kon geen familie zijn van Maaïke en haar ouders, daar was Loes van overtuigd. Hoe vaak had Maaïke niet verteld dat haar moeder vroeger in de fabriek had gewerkt en dat haar grootouders van moederskant fabrieksarbeiders waren. Nu Loes erover nadacht, over de ouders van Maaïkes vader had ze het nooit gehad. Die leefden allang niet meer, scheen het. Had vader Fredrik niet een keer zoiets opgemerkt?

Loes had zich voorgenomen aardig te zijn voor het echtpaar Van Zuijlen. Ze voelde een beetje medelijden. Waren er geen kinderen of verdere familieleden? Ze hadden blijkbaar niemand die zich om hen bekommerde.

‘Pas op,’ had een collega gezegd. ‘Ze jagen je meteen de kamer weer af. Je kunt geen gedoe met die mensen hebben. Ze zien je als hun dienstmeid. Als ze beginnen te commanderen, ga je gewoon weg. Ze hebben je niet te bevelen.’

Loes was te zachtvaardig en wilde te graag een goede band met de bewoners opbouwen. Dat lukte met de meeste mensen ook wel, maar met deze twee mensen lukte het niet.

Ze werd geschoffeerd door hen, en de tweede dag dat ze in het tehuis werkte, kwam er zelfs een leidinggevende aan te pas, die het echtpaar streng toesprak. Maar dat zou niet helpen, zei ze toen ze weer op de gang stonden.

‘Hou je aan de orders, Loes. Dat is geen verzoek, dat is een opdracht. Geen privileges voor dit echtpaar, voor hen gelden dezelfde regels als voor de andere bewoners.’

Loes had meteen haar les geleerd. In het vervolg bleef ze op

afstand. Ze zette de koffie neer op het tafeltje en schonk niet in, zoals ze in haar naïviteit de eerste keer had gedaan. Ze werd meteen afgeblaft omdat het lepeltje aan de verkeerde kant op het schoteltje lag.

Voor andere bewoners die niet van de kamer konden omdat ze bedlegerig waren of te slecht ter been, werd zorgzaam koffie of thee ingeschonken. Maar deze mensen konden best naar de zaal gaan, waar iedereen die goed ter been was, kwam om koffie te drinken. Dat weigerden ze. Nadat er een paar keer een naar incident in de zaal was veroorzaakt door de beide oude mensen, kregen ze in zoverre hun zin dat de koffie om de deur werd geschoven. De leiding gaf toe, vooral omdat de andere bewoners het echtpaar ook niet graag zagen komen. Aan het protest van het echtpaar dat ze zelf hun koffie in moesten schenken, werd geen aandacht besteed.

Nadat ze de koffie op het tafeltje had gezet, liep Loes meteen weer naar de gang om verder te gaan. Bij de vrouw die een kamer had naast het echtpaar, bleef ze langer. Even bijkletsen. De vrouw van begin zeventig praatte graag. Ze kreeg veel bezoek en hoorde ook veel. Alle roddels uit de stad kwamen langs haar deur, zei een collega vaak opgewekt.

‘Hallo Annie,’ groette Loes toen ze de deur opendeed en met de kan naar binnen kwam. ‘Hoe gaat het vandaag?’

De vrouw kwam moeizaam overeind uit haar bed. ‘Zo z’n gangetje,’ zei ze en ze probeerde te gaan zitten, al had ze er moeite mee. ‘Je was hiernaast?’ wilde ze weten.

‘Ja, ik sla hen niet over.’

‘Zou je wel moeten doen,’ bromde Annie. ‘Ik heb nog nooit zulk onbeschoft volk meegemaakt. Ik ben dan wel van een heel gewone arbeider – mijn vader had vaak geen werk in de winterdag en ik moest regelmatig met een halfvolle maag naar bed omdat er niets te eten was – maar ik heb betere manieren dan dat daar,’ met een knik van haar hoofd in de richting van kamer drie.

Loes glimlachte en zweeg. Niet op ingaan, dacht ze. Het is wel bekend dat Annie gebeten is op haar burens. Ze was trouwens bij lange na de enige niet.

Hoe kregen die mensen het voor elkaar om iedereen in de gor-

dijnen te jagen? Waarom deden ze dat? Beseften ze niet wat ze zichzelf daardoor aandeden? Hoe alleen ze kwamen te staan?

Annie slurpte heerlijk van haar koffie en Loes ging even zitten bij haar bed. Ze had de meeste mensen al van koffie voorzien en was mooi op tijd, merkte ze. Ze nam het kopje weer aan en schudde het kussen op.

‘Je bent een lieve meid,’ meende Annie en ze klopte Loes op de hand. ‘Vanmiddag komt een juffrouw om mij voor te lezen. Het zien wordt steeds slechter. Zou je het boek vast klaar willen leggen?’ Ze wees naar een boek dat naast de kleine radio lag. Annie was apetrots op de radio, ze had het toestel gekregen van alle familieleden, die een paar centen bij elkaar hadden gelapt, zoals werd verteld bij het overhandigen.

Loes pakte het boek en legde het naast Annies bed.

‘Een mooi boek, het gaat over de Grote Oorlog aan het front in Frankrijk,’ kletste Annie tevreden. ‘Dat is ook verschrikkelijk geweest.’

‘Toen was ik nog niet eens geboren,’ lachte Loes.

‘Dat was ook geen beste tijd, meisje, al was Nederland neutraal.’

‘Mijn ouders woonden toen in Duitsland, ik ben daar ook geboren,’ babbelde Loes ontspannen.

Annie wist dat al. Toen Loes dat voor de eerste keer vertelde, was het gezicht van de vrouw strak geworden. ‘Je bent toch geen mof?’ bitste ze toen.

Duitsland lag gevoelig, had Loes meteen begrepen. Sindsdien vertelde ze aan andere bewoners dat ze in Enschede geboren was.

Annie vertelde met genoegen dat ze in de krant had gelezen dat er gisteren weer zo’n NSB’er tegen de muur was gezet. Het waren er lang niet genoeg, vond ze. ‘Vorige week hebben ze nog een van die schooiers gratie verleend. Nou, dat had hij van mij niet gekregen.’

‘Het is anders geen kleinigheid om iemand ter dood te brengen,’ zei Loes nadenkend.

‘Die vent deugde voor geen cent. Die had heel wat mensenlevens op zijn geweten, stond in de krant. De kogel was veel te goed voor hem,’ mopperde Annie. ‘Als je hoort hoe die lui hun medemensen eraan gewaagd hebben...’

Loes zweeg dan maar. Vader Fredrik had zo zijn bedenkingen over de felle haat die er heerste tegen de Duitsers en de landverraders, die vaak nog vastzaten. ‘We zijn blijkbaar alweer vergeten hoe we zelf gekoeioneerd werden. Sommigen van ons zijn geen cent beter dan die rotmoffen,’ had hij meer dan eens gezegd.

‘Jij vertelde al dat er zo veel Nederlanders in Duitsland woonden voor de oorlog. Is dat nog zo?’ vroeg Annie ineens.

‘Er zijn veel Nederlanders in de jaren dertig teruggegaan naar Nederland toen Hitler goed en wel aan het bewind was. Wij ook. Je kreeg de keuze: Duitser worden of wegwezen. Maar je moest wel weg kúnnen. Sommigen konden dat niet. Er was in Nederland niets: geen werk, geen geld, geen huis... Wij hadden geluk.’ Met dank aan neef Gerrit en aan zijn schoonvader, wist Loes. Die hadden zich erg ingespannen voor werk en een huis.

Annie knikte langzaam. ‘Maar toch, Hollanders horen niet in Duitsland,’ vond ze.

Ze legde haar hand weer op die van Loes. ‘Die lui van hiernaast.’ Ze knikte in de richting van kamer drie. ‘Die waren ook niet helemaal oké in de oorlog...’ zei ze ineens.

‘Hoezo, niet oké?’ vroeg Loes verwonderd. Een nieuw woord, oké. Van de geallieerden overgenomen, die riepen ook om de haverklap oké.

‘Jij bent hier nog niet zo lang, je hebt die jaren hier niet meegemaakt, maar het was hier niet best. Veel bombardementen, het merendeel van de woningen in Deventer is beschadigd geraakt, om niet te spreken over al die compleet verwoeste huizen, vooral door die gevechten om de IJsselbruggen. Alles is nog lang niet hersteld. En dan die lanceerbasis voor de V1 in de buurt. Daarvan ging er geregeld een de verkeerde kant op en kwam op Deventer neer. En dan had je hier dat landhuis Oexerhof, in Colmschate. Daar hebben die moffen heel wat jonge Nederlanders onder handen gehad in het laatste oorlogsjaar. En op de dag van de bevrijding schoten ze nog tien Nederlanders dood. Nee, het was hier lang niet prettig in die jaren.’

Loes luisterde geduldig. Annie vertelde veel over die tijd. Ze had haar man bij een van de vele bombardementen verloren en kinderen hadden ze nooit gekregen. Zelf kwam ze gewond onder

het puin van haar woning vandaan, haar beide benen waren zwaar aangetast. Ze kon niet meer zelfstandig wonen en was hier terechtgekomen. Ze lag vaak in bed, soms probeerde ze op een stoel te zitten. Lang kon ze dat niet volhouden.

‘Die lui van hiernaast deugen niet, als je het mij vraagt.’ Annie dempte haar stem alsof ze konden meeluisteren. ‘Ik kwam hier in 1943. Ik was hier nog niet lang, hooguit enkele weken, toen kwam er een kerel op bezoek bij hen. Dat was opvallend, want er kwam geen mens binnen bij die lui, buiten een dominee om. Ze hebben die vent wel binnengelaten. Ik hoorde van de verpleging dat het een zoon van hen was, dat had hij de portier verteld. De vent vroeg om geld. Nou, dat hebben ze niet, die lui. Je zou denken van wel, maar ze hebben nog minder te makken dan ik. Ik begreep er helemaal niks van, niet van die lui en niet van die bezoeker.’

Loes slikte iets weg. Wat een rare vent, die zoon. Hij wilde geld? Hij wist toch wel dat zijn ouders niets hadden? Dat kon niet als je in een tehuis als dit woonde.

‘Hij is nooit meer geweest,’ vertelde Annie. ‘Maar ik weet wel dat het personeel er niet gerust op was. Die vent liep op de bovenverdieping rond te loeren, en er waren hier een paar Joodse mensen ondergedoken. Die zijn toen halsoverkop weggegaan. De directrice was bang dat die vent een verrader was.’

*Gezocht: Arnoud van Zuijlen.
Broer. Vermeend oorlogsmisdadiger.
Vermist sinds 1939.*

Vincent van Zuijlen weet niet beter dan dat zijn broer Arnoud overleden is in 1939. Maar dan hoort hij van Loes, die in het bejaardentehuis werkt waar het oude echtpaar Van Zuijlen woont, dat Arnoud midden in de Tweede Wereldoorlog nog bij hen op bezoek zou zijn geweest. Ook meldt een ambtenaar van de bijzondere rechtspleging zich met het verhaal dat Arnoud zich in de oorlog misdragen zou hebben. Zo stapelen de bewijzen dat Arnoud niet is overleden zich op. Maar waar hij nu is, dat weet niemand.

Johanne A. van Archem is een van de bekendste auteurs van historische familieromans in Nederland. Voor haar romans doet ze veel historisch onderzoek. Eerder verscheen van haar onder meer *De trein van 12:10*, genomineerd voor de Valentijnprijs 2016.

Z&K

ISBN 978 94 0190 638 8 NUR 344

9 789401 906388

www.romanserie.nl